অধ্যায় ৫ঃ মহাত্মা গান্ধী

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ মহাত্মা গান্ধী
৫.৩.১ অহিংসা সম্পৰ্কে ধাৰণা
৫.৩.২ সত্যাগ্রহ সম্পৰ্কে ধাৰণা
৫.৩.৩ স্বদেশী সম্পৰ্কে ধাৰণা
৫.৩.৪ ৰাষ্ট্র সম্পৰ্কে ধাৰণা
৫.৩.৫ অৰ্থনীতি সম্পৰ্কে ধাৰণা
৫.৩.৬ ধৰ্ম আৰু ৰাজনীতি সম্পৰ্কে ধাৰণা
৫.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৫.৫ অধিক জানিবলৈ
৫.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৫.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনিঃ

- মহাত্মা গান্ধীৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক দৰ্শন আলোচনা কৰিব পাৰিব
- অহিংসা আৰু সত্যাগ্রহ সম্পৰ্কে গান্ধীৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ধৰ্ম আৰু ৰাজনীতি সম্পৰ্কে তেওঁৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

যি কোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ইতিহাসৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ত গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যক্তিসকলে প্রকাশ কৰা আৰু অনুসৰণ কৰা বিভিন্ন প্রমূল্য আৰু ধাৰণাই ব্যৱস্থাটোৰ বিৱৰ্তনত সহায় কৰে। ভাৰতত মহাত্মা গান্ধী, জৱাহৰলাল নেহেৰু আৰু বি.আৰ. আম্বেদকাৰকে ধৰি আন বহুতো নেতৃস্থানীয় ব্যক্তিয়ে চিন্তা আৰু কাৰ্যৰে আগবঢ়োৱা অৱদানে ভাৰতত সমূহীয়া জাতীয় চেতনাৰ উদ্রেক কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। এই অধ্যায়টিত আমি ভাৰতৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্রত গভীৰ প্রভাৰ পেলোৱা মহাত্মা গান্ধীৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ দৃষ্টিভংগী আৰু ধাৰণা আলোচনা কৰিম।

৫.৩ মহাত্মা গান্ধী

১৮৬৯ চনৰ ২ অক্টোবৰত গুজৰাটৰ পোৰবন্দৰত মোহনদাস কৰমচান্দ গান্ধীৰ জন্ম হৈছিল। ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্রামৰ গুৰি ধৰোঁতা গান্ধীৰ অবিৰত প্রচেষ্টাৰ ফলতে ভাৰতীয়সকলে দুশ বছৰীয়া বৃটিছ শাসন

ওফৰাই স্বাধীনতাৰ সোৱাদ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ৰবীন্দ্রনাথ ঠাকুৰে গান্ধীজীৰ মহান শান্তিপ্রিয় চিন্তা আৰু কার্য-কলাপৰ বাবে পোনপ্রথমবাৰৰ বাবে তেওঁক 'মহাত্মা' বুলি সম্বোধন কৰিছিল।

৫.৩.১ অহিংসা সম্পর্কে ধাৰণা

মহাত্মা গান্ধীৰ এক উল্লেখযোগ্য অৱদান হ'ল অহিংসা (Ahimsa) সম্পর্কে তেওঁ দাঙি ধৰা বিস্তৃত সংজ্ঞা। অহিংসাৰ ধাৰণাটোক ব্যক্তিগত অনুপ্রেৰণাদায়ী মতবাদ বোলাৰ সলনি গান্ধীয়ে ইয়াক প্রত্যক্ষ গণক্রিয়াৰ (direct mass action) এটা সফল কৌশল বুলি গণ্য কৰিছিল। গান্ধীৰ অহিংসাৰ ধাৰণাটোত কেইবাটাও গুৰুত্বপূর্ণ দিশ আছে।

শাব্দিক অর্থত অহিংসা মানে হ'ল অন্যৰ অপকাৰ নকৰা অথবা অন্যক আঘাত নকৰা। কিন্তু বহলভিত্তিত ইয়াৰ অর্থ হ'ল বেয়া কামৰ পৰা বিৰত থকাতকৈ অন্যৰ ভাল হোৱা ধৰণৰ কাম কৰি যোৱাৰ ইতিবাচক গুণ। অহিংসাই ব্যক্তিক সহনশীল হ'বলৈ আৰু প্রতিপক্ষক ভাল পাবলৈ শিকায়। এগৰাকী অহিংস ব্যক্তিয়ে কাকো নিজৰ শত্রু বুলি নাভাবে আৰু কাৰো প্রতি মনত বিদ্বেষ নাৰাখে। গান্ধীৰ মতে অহিংসা দুর্বলী নহয়, সাহসী লোকৰ গাত থকা গুণ। অহিংসা মানে নিষ্ক্রিয়তা অথবা নির্বিৰোধিতা অথবা বিপদ, দুষ্কর্ম অথবা আচল আক্রমণৰ সময়ত হাত সাবটি বহি থকাক নুবুজায়। দুষ্কৃতিকাৰীৰ দুষ্কর্মৰ আগত দুর্বল আত্মসমর্পণ অথবা বশ্যতা স্বীকাৰ কৰাকো অহিংসা বুলি নকয়।

- **অহিংসাৰ প্রয়োজনীয় উপাদানসমূহ**
  - **সত্যবাদিতা (Truth):** সত্যবাদিতা হ'ল অহিংসাৰ বুনিয়াদ। গান্ধীৰ মতে 'ভগৱানেই সত্য' নহয়। তেওঁৰ মতে 'সত্যই ভগৱান'। অহিংসাত বিশ্বাসী লোকে নিজৰ চৌপাশে থকা লোকৰ প্রতিক্রিয়ালৈ লক্ষ্য নকৰি কেৱল সত্য কথা কয়।
  - **আত্মিক শুদ্ধতা (Inner Purity):** অহিংসাত বিশ্বাসী লোকে আত্মিক শুদ্ধতাও বর্তাই ৰাখিব লাগে। অহিংসাত বিশ্বাসীজনে নিজকে আত্মানুশাসন আৰু শিষ্টতাৰে আত্মিক শুদ্ধতাৰ বাবে নিজকে প্রস্তুত কৰি ৰাখিব লাগে।
  - **অনশন (Fasting):** ই আত্মশুদ্ধিৰ এক পন্থা। গান্ধীৰ মতে আন্তৰিকতাৰে অনশন কৰিলে শৰীৰ, মন আৰু আত্মা পৰিষ্কাৰ হয়। এটা সম্পূর্ণ অনশন হ'ল সম্পূর্ণ আত্ম পৰিত্যাগ। অহিংসাত বিশ্বাসী লোকৰ বাবে ই এক সম্ভাৰনীয় অস্ত্র। দেশৰ বিপথে পৰিচালিত হোৱা জনসাধাৰণক সুপথলৈ ঘূৰাই আনিবলৈ গান্ধীয়ে প্রায়েই অনশনত বহিছিল। তেওঁৰ অনশন কার্যসূচীৰ আগত নতি স্বীকাৰ কৰি আনকি ঔপনিৱেশিক শাসকসকলেও গান্ধীৰ দাবী মানি লৈছিল।
  - **নির্ভীকতা (Fearlessness):** ই হ'ল অহিংসাৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ প্রয়োজনীয় উপাদান। অহিংসা হ'ল সাহসী লোকৰ গাত থকা গুণ। গান্ধীয়ে বীৰোচিতভাৱে অহিংস কর্ম কৰি যাবলৈ সকলোৰে প্রতি গোহাৰি জনাইছিল। গান্ধীয়ে হিংসাত্মক প্রতিৰোধৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। তেওঁ অহিংস যোদ্ধাসকলে নৈতিক সাহস আৰু শক্তি বিকশাই তোলাটো বিচাৰিছিল। অহিংসা মানে হ'ল সম্পূর্ণ নির্ভীকতা। ই হ'ল সবাতোকৈ শক্তিশালী আৰু সবাতোকৈ সূক্ষ্ম শক্তি। অন্যক আঘাত কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰা বীৰ আত্মাবোৰৰ আত্মপ্রত্যয়পূর্ণ শক্তিৰ প্রদর্শনেই নির্ভীকতা। অহিংস যোদ্ধাসকলে কাপুৰুষালি এৰাই চলিব

লাগে।

- **অধিকাৰ স্বত্বহীনতা (Non possession):** এগৰাকী অহিংস সৈনিকে জীৱনত সকলো পার্থিৱ বস্তুৰ প্রতি অনাশক্তি (non-attachment) অথবা উদাসীন মনোভাৱ (detached interest) গঢ়ি তুলিব লাগিব। অধিকাৰ স্বত্বহীনতা নীতি চিন্তা আৰু পার্থিৱ বস্তু উভয়ৰে ক্ষেত্রতে প্রযোজ্য। ঈশ্বৰৰ পৰা আমাক আঁতৰাই নিয়া চিন্তা অথবা আমাক ঈশ্বৰমুখী নকৰা চিন্তাই আমাৰ উন্নতিৰ পথত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।
- **অধ্যৱসায় (Perseverance):** অহিংসাতকৈ হিংসাৰ পৰিণাম দ্রুতগতিত দৃষ্টিগোচৰ হয়। সেয়েহে অহিংসাত বিশ্বাস কৰা ব্যক্তি ধৈর্য আৰু অধ্যৱসায়ৰ গৰাকী হোৱা উচিত। তেওঁ উপলব্ধি কৰিব পাৰিব লাগিব যে হিংসাৰ তাৎক্ষণিক পৰিণাম স্থিৰ আৰু স্থায়ী নহয়। এগৰাকী অহিংস ব্যক্তিৰ কোনোদিন পৰাজয় নহয়, কাৰণ ঈশ্বৰৰ ওপৰত তেওঁৰ অটল বিশ্বাস আছে। ধৈর্য আৰু অধ্যৱসায়ৰ প্রদর্শন এলাহ আৰু ***অদৃষ্টবাদৰ*** পৰিচায়ক নহয়। গান্ধীৰ ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন হ'ল অহিংস আৰু অধ্যৱসায়ৰ উদাহৰণ।

৫.৩.২ সত্যাগ্রহ সম্পর্কে ধাৰণা

মহাত্মা গান্ধীয়ে অহিংসাৰ আদর্শ বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰিবলৈ সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো ব্যক্ত কৰিছিল। সত্যৰ খাটিৰত সত্যাগ্রহে নৈতিক চাপৰ সৃষ্টি কৰে। গান্ধীৰ মতে অহিংসাৰ মাধ্যমেৰে সত্য প্রতিষ্ঠা কৰাৰ বাবে অন্তহীন প্রয়াস কৰি যোৱাই এগৰাকী সত্যাগ্রহীৰ অৱশ্যে কৰণীয় কর্তব্য। সকলো প্রকাৰৰ কু-কর্ম, অন্যায়, অশুদ্ধতা আৰু অসত্যক প্রেম, আত্মপীড়া আৰু আত্মশুদ্ধিৰ দ্বাৰা বাধা দিয়াৰ কৌশলেই হ'ল সত্যাগ্রহ। সত্যাগ্রহৰ জৰিয়তে প্রতিপক্ষৰ আত্মাত স্বর্গীয় জ্যোতিৰ পৰশ পৰাৰ কামনা কৰা হয়। গান্ধীয়ে ইয়াক প্রেমময় শক্তি অথবা আত্মিক শক্তি আখ্যা দিছিল। অন্যক প্রেমেৰে প্রভাৱিত কৰাৰ পদ্ধতিয়েই সত্যাগ্রহ। ই বলপূর্বকভাৱে কাম সমাধা কৰাৰ সম্পূর্ণ বিপৰীত ধাৰণা। সত্যাগ্রহে প্রতিপক্ষক আহত নকৰে। ই অমায়িকভাৱে কৰা যুক্তি-তর্কৰ যোগেদি প্রতিপক্ষক যুক্তিবাদী হ'বলৈ নাইবা আত্মবলিদানৰ যোগেদি প্রতিপক্ষৰ হৃদয় সলনি কৰিবলৈ গোহাৰি জনায়। এগৰাকী সত্যাগ্রহীয়ে প্রতিপক্ষৰ ৰূপান্তৰ ঘটালে নিষ্ক্রিয়ভাৱে অপেক্ষা নকৰে। তেওঁ সাহসেৰে এনে কিছুমান কাম কৰে যিবোৰে প্রতিপক্ষৰ মনত বোধোদয় ঘটায় আৰু হৃদয় পৰিৱর্তন কৰে।

গান্ধীয়ে ৰাজনৈতিক পট পৰিৱর্তনৰ স্বীকৃত আহিলা হিচাপে নিষ্ক্রিয় প্রতিৰোধৰ সলনি 'সত্যাগ্রহ'ৰ কৌশলটো উচিত বুলি গণ্য কৰিছিল। গান্ধীয়ে প্রতিপক্ষৰ শাৰীৰিক আঘাত সহিবলৈও সন্মত হৈছিল যদিহে এনে আঘাত কৰাৰ পিছত প্রতিপক্ষৰ বিবেচনা শক্তি জাগৃত হয় আৰু তেওঁ প্রকৃত সত্য অনুধাৱন কৰিবলৈ শিকে। যদি প্রতিপক্ষৰ অন্তৰ সলনি হয় আৰু তেওঁ সত্যক স্বীকাৰ কৰি লয়, তেন্তে ইয়াৰ বাবে সত্যাগ্রহীয়ে প্রাণ ত্যাগ কৰিবলৈকো কুণ্ঠাবোধ নকৰে। এগৰাকী সত্যাগ্রহী অপৰিসীম ধৈর্যৰ গৰাকী হ'ব লাগে। তেওঁ শত্রুৰ সৈতে ধৈর্য আৰু সহানুভূতিৰে যুঁজিব লাগে। তেওঁ প্রতিপক্ষৰ সলনি নিজকে পীড়া দি সত্যৰ পথত অবিচলিত হৈ ৰ'ব লাগে।

- **সত্যাগ্রহৰ পদ্ধতি ঃ** সত্যাগ্রহৰ দুটা প্রধান পদ্ধতি হ'ল 'অসহযোগ' (Non-co-operation) আৰু 'আইন অমান্য' (Civil Disobedience)।
  - **অসহযোগ (Non-Co-operation)**

গান্ধীৰ মতে এখন চৰকাৰে তেতিয়াহে অন্যায় অব্যাহত ৰাখিব পাৰে যেতিয়া দেশৰ নাগৰিকে অন্যায়ৰ প্ৰতি সহযোগিতাৰ হাত আগবঢ়ায়। জনসাধাৰণৰ অসহযোগিতাই চৰকাৰ এখনক নিশ্চল কৰি তোলাটো ধ্ৰুপ।

হৰতাল, সামাজিকভাৱে এঘৰীয়াকৰণ নাইবা পিকেটিং আদিৰ জৰিয়তে অসহযোগৰ কাৰ্য-কলাপ আগবঢ়াই নিয়া হয়। অসহযোগিতা বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ কৌশল, যেনে— হৰতাল, সামাজিক এঘৰীয়াকৰণ, পিকেটিং আদি তলত বৰ্ণনা কৰা হ'ল—

ক) **হৰতাল (Hartal)** ঃ হৰতাল মানে হ'ল বিৰোধ প্ৰদৰ্শন কৰি ব্যৱসায়কেন্দ্ৰিক কাম-কাজ বন্ধ কৰি দিয়া। ইয়াৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল জনতা আৰু চৰকাৰৰ দৃষ্টি আৰু মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰা। হৰতাল স্বৈচ্ছিক আৰু অহিংস হ'ব পাৰে। হৰতাল সঘনাই কৰিব পৰা নাযায়।

খ) **সামাজিকভাৱে এঘৰীয়াকৰণ (Social Ostracism)** ঃ সামাজিকভাৱে এঘৰীয়াকৰণ হ'ল যিসকলে ৰাজহুৱা মতামতৰ বিৰোধিতা কৰে সেইসকলক সামাজিকভাৱে বয়কট কৰা প্ৰক্ৰিয়া। অৱশ্যে ইয়াৰ প্ৰয়োগ অতি সীমিত হ'ব লাগে।

গ) **পিকেটিং (Picketing)** ঃ পিকেটিঙৰ উদ্দেশ্য হ'ল ধৰ্মঘট চলি থকা সময়ত অন্য মানুহক কামত যোগদান কৰাত বাধা প্ৰদান কৰা। কোনো এটা বিশেষ কাৰণত জনসাধাৰণৰ মনযোগ আকৰ্ষণ কৰিবলৈও পিকেটিঙৰ আশ্ৰয় লোৱা হয়। ই হ'ল জনগণৰ মতামতৰ শক্তি প্ৰদৰ্শন কৰা আৰু দমনকাৰীক সকিয়াই দিয়াৰ পন্থা। পিকেটিঙৰ নামত বল প্ৰয়োগ, ভীতি প্ৰদৰ্শন, অসৌজন্যমূলক আচৰণ, পুত্তলিকা দাহ আৰু আমৰণ অনশন আদিৰ দৰে উপায় বৰ্জন কৰা উচিত।

গান্ধীয়ে মত প্ৰকাশ কৰিছিল যে তেওঁৰ অসহযোগ আন্দোলন কোনো সম্প্ৰদায় অথবা ব্যক্তিৰ বিৰুদ্ধে নাছিল। তেওঁৰ উদ্দেশ্য আছিল ভাৰতীয়ৰ মনত সাহস আৰু নিৰ্ভীকতাৰ বীজ ৰোপণ কৰা।

অসহযোগ কাৰ্যসূচীত সন্নিৱিষ্ট কাৰ্য-কলাপবোৰ হ'ল— ১) খিতাপ আৰু সন্মানীয় কাৰ্যালয়ৰ পদবী ওভটাই দিয়া আৰু স্থানীয় নিকায়সমূহৰ মনোনীত আসনৰ পৰা পদত্যাগ কৰা, ২) চৰকাৰী বিষয়াই তেওঁলোকৰ সন্মানাৰ্থে আয়োজন কৰা আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সভা-অনুষ্ঠানত ভাগ ল'বলৈ অস্বীকাৰ কৰা, ৩) চৰকাৰৰ দ্বাৰা স্থাপিত, সাহায্যপ্ৰাপ্ত অথবা নিয়ন্ত্ৰিত বিদ্যালয়-মহাবিদ্যালয়ৰ পৰা লাহে লাহে ল'ৰা-ছোৱালী উলিয়াই নিয়া, ৪) বৃটিছৰ কোৰ্ট-কাছাৰী আৰু ব্যক্তিগত বিবাদ নিষ্পত্তি কৰা প্ৰাধিকৰণসমূহ উকীল আৰু গোচৰীয়া পক্ষই লাহে লাহে বয়কট কৰা, ৫) পুনৰ সংস্কাৰকৃত পৰিষদৰ নিৰ্বাচনৰ পৰা প্ৰাৰ্থীত্ব প্ৰত্যাহাৰ কৰা আৰু ভোটাৰে ভোট দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰা, ৬) বিদেশী সামগ্ৰী বৰ্জন কৰা আৰু ৭) অস্ত্ৰ সম্বৰণ কৰা আৰু ৰাজহ পৰিশোধ বন্ধ কৰা।

❍ আইন অমান্য (Civil Disobedience)

অনৈতিক আইনসমূহ ভংগ কৰাকে গান্ধীজীয়ে আইন অমান্য বুলি সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে। তেওঁ ইয়াক সশস্ত্ৰ বিদ্ৰোহৰ বিকল্প কিন্তু সম্পূৰ্ণ ফলপ্ৰসূ আৰু ৰক্তপাতবিহীন প্ৰতিবাদ বুলি বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ বাবে আইন অমান্য মানে হ'ল "এক শান্তিপূৰ্ণ প্ৰক্ৰিয়াৰে কৰ্তৃপক্ষৰ বিৰুদ্ধে সম্পূৰ্ণ প্ৰতিৰোধ" গঢ়ি তোলাৰ উপায়। তেওঁৰ মতে "অসামৰিক আইন অমান্য কাৰ্যসূচী আন্তৰিক, সন্মানীয় আৰু সংযত হ'বই লাগিব। ই কেতিয়াও

উদ্ধতালি দেখুৱাব নোৱাৰে। আইন অমান্য কার্যসূচী কিছুমান ভালদৰে বোধগম্য নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত হ'ব লাগিব, কেতিয়াও খাম-খেয়ালিপূর্ণ হ'ব নোৱাৰে আৰু ইয়াৰ আঁৰত কোনো অশুভ ইচ্ছা অথবা ঘৃণা থাকিব নোৱাৰে"। তেওঁ মতপোষণ কৰিছিল যে আইন অমান্য কার্যসূচী অতি সাৱধানে অনুশীলন কৰা উচিত। সাধাৰণ আইন-শৃংখলাজনিত নিয়ম ভংগ কৰাৰ সময়ত যাতে ই হিংসাত্মক ৰূপ ধাৰণ কৰিব নোৱাৰে তাৰ বাবে সম্ভৱপৰ সকলো সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিব লাগে।

গান্ধীৰ মতে আইন অমান্য কার্য-কলাপ দুই ধৰণৰ হ'ব পাৰে— ব্যক্তিগত আৰু সমূহীয়া আইন-অমান্য। গান্ধীয়ে মত প্রকাশ কৰিছিল যে সম্পূর্ণ আইন অমান্য কার্য-কলাপ এক সম্ভাৱনাপূর্ণ অস্ত্র হৈ উঠিব পাৰে ই সশস্ত্র বিদ্রোহতকৈ অধিক ফলদায়ক হ'ব পাৰে।

৫.৩.৩ স্বদেশী সম্পর্কে ধাৰণা

'স্বদেশ'ৰ শাব্দিক অর্থ হ'ল 'নিজৰ দেশ'। গান্ধীৰ বাবে ৰাজনৈতিকভাৱে 'স্বদেশ' মানে আছিল জাতীয়তাবাদ। ই হ'ল প্রবুদ্ধ দেশপ্রেমৰ মূলনীতি। অর্থনৈতিকভাৱে 'স্বদেশী' মানে হ'ল ব্যক্তিৰ তাৎক্ষণিক চৌপাশত উৎপাদিত সামগ্রীৰ ব্যৱহাৰ আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা বিত্তৰ নাটনিত ভোগা উদ্যোগবোৰক ফলপ্রসূ তথা স্বয়ংসম্পূর্ণ কৰি তোলা। স্বদেশী নীতিৰ জৰিয়তে আচলতে বিকাশৰ সম্ভাৱনীয়তা থকা ঘৰুৱা উদ্যোগবোৰক সুৰক্ষিত ৰখাৰ গোহাৰি জনোৱা হৈছিল। স্বদেশী ধাৰণাটোৱে অন্য দেশৰ প্রতি বিদ্বেষভাৱ বুজোৱা হোৱা নাছিল। গান্ধীয়ে খাদীক স্বদেশী নীতিৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংশ বুলি গণ্য কৰিছিল। খাদীয়ে বিদেশী বস্তুৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হোৱাতকৈ ঘৰতে বোৱা কাপোৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল। গতিকে খাদীয়ে ভাৰতীয় জনগণৰ বাবে স্বাধীনতা আৰু স্বনির্ভৰশীলতাৰ মূল্যৰ প্রতীক বহন কৰে।

৫.৩.৪ ৰাষ্ট্র সম্পর্কে ধাৰণা

গান্ধীয়ে এখন ৰাষ্ট্রহীন সমাজ প্রতিষ্ঠা কৰিব খুজিছিল। কিন্তু মার্ক্সবাদীসকলৰ দৰে তেওঁ ৰাষ্ট্রৰ বৈপ্লৱিক পৰিসমাপ্তি বিচৰা নাছিল। অহিংসা নীতিৰ যোগেদি (non-violence and Ahimsa) তেওঁ এক নতুন বিন্যাসৰ সমাজ গঠন কৰিব খুজিছিল য'ত ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা হ'ব অতি সীমিত। তেওঁৰ মতে ৰাষ্ট্র কেতিয়াও এক স্বাভাৱিক আৰু অত্যাৱশ্যকীয় অনুষ্ঠান নহয়। তেওঁ নিম্নলিখিক যুক্তিৰ আধাৰত ৰাষ্ট্রৰ অস্তিত্ব নাকচ কৰিছিল— ক) ৰাষ্ট্রৰ ভেঁটি হিংসাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। ই হিংসাত্মক কার্যৰ ঘণীভূত আৰু সংগঠিত ৰূপ প্রতিনিধিত্ব কৰে। ৰাষ্ট্র হ'ল এটা আত্মাহীন যন্ত্র। ইয়াক হিংসাৰ পৰা আঁতৰাই আনিব নোৱাৰি কাৰণ হিংসাই ইয়াৰ অস্তিত্বৰ আধাৰ। খ) ৰাষ্ট্রৰ শক্তিপ্রয়োগকাৰী কর্তৃপক্ষই ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্রতা আৰু ব্যক্তিত্ব ধ্বংসকাৰীৰ ভূমিকা ল'ব পাৰে আৰু গ) এখন অহিংস সমাজত ৰাষ্ট্রৰ অস্তিত্ব অত্যাৱশ্যকীয় নহয়।

গান্ধীৰ ৰাষ্ট্রহীন সমাজত স্বয়ংসম্পূর্ণ আৰু স্ব-শাসিত গ্রাম্য সম্প্রদায় থাকিব। প্রত্যেক গাঁৱতে একোখন পঞ্চায়ত থাকিব। গাঁওবোৰৰ সম্পূর্ণ প্রশাসনিক ক্ষমতা থাকিব, নিজৰ সকলো প্রয়োজনীয়তা নিজে পূৰাবলৈ সক্ষম হ'ব আৰু আনকি নিজৰ প্রতিৰক্ষাৰ বাবে সক্ষম হ'ব। এনে স্বয়ংসম্পূর্ণ গাঁওবোৰ স্বেচ্ছাই এক যুক্তৰাষ্ট্রৰ (federation) অধীন হ'ব, যাৰ কোনো আৰক্ষী নাইবা সামৰিক বাহিনী নাথাকিব। এনেকুৱা সমাজত কোনো ডাঙৰ চহৰ, কোর্ট-কাছাৰী, কাৰাগাৰ অথবা গুৰু উদ্যোগ নাথাকিব। জীৱন

সৰল হ'ব আৰু সভ্যতা গ্ৰাম্য হ'ব। কৰ্তৃপক্ষৰ কোনো কেন্দ্ৰীয়কৰণ প্ৰক্ৰিয়া নাথাকিব। গান্ধীৰ অহিংস সমাজৰ দুটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য হ'ল স্বেচ্ছিক সহযোগিতা আৰু বিকেন্দ্ৰীকৰণ। গাঁওবোৰ স্বয়ংসম্পূৰ্ণ আৰু স্বায়ত্বশাসিত হ'লেই সমাজত প্ৰকৃত 'স্বৰাজ' স্থাপিত হ'ব।

গান্ধীৰ সপোনাৰ ৰাজ্যখন আছিল এখন অহিংস গণতান্ত্ৰিক ৰাজ্য। ইয়াত সামাজিক জীৱন স্ব-শাসিত হ'ব। প্ৰত্যেকেই নিজে নিজৰ শাসক হ'ব। গান্ধীয়ে তেওঁৰ আদৰ্শ ৰাজ্যখনক 'ৰামৰাজ্য' নাম দিছিল; যাৰ আধাৰ আছিল পাৰস্পৰিক সদিচ্ছা আৰু সহিষ্ণুতা।

৫.৩.৫ অৰ্থনীতি সম্পৰ্কে ধাৰণা

গান্ধীজীয়ে সহজ-সৰল জীৱন-যাপন আৰু উচ্চ চিন্তাত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁ অনা-পুঞ্জীকৰণ (non accumulation), চুৰি নকৰা (non stealing) আৰু অভাবীজনৰ সৈতে ভগাই লোৱা ধাৰণাত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁ গাঁওবোৰৰ অৰ্থনীতি সবল কৰাত জো�ৰ দিছিল। তেওঁ কৈছিল যে কোনো কাৰ্যত খটোৱা মানুহৰ কঠোৰ শ্ৰমক উচিত স্বীকৃতি দিয়া উচিত। তেওঁ বিচাৰিছিল যে খাদী উদ্যোগে ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতাৰ প্ৰতীক বহন কৰিব আৰু ই বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াতো সহায় কৰিব।

গান্ধীয়ে কুটীৰ আৰু অন্য থলুৱা উদ্যোগৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁ উৎপাদন পদ্ধতিৰ কেন্দ্ৰীয়কৰণৰ বিৰোধী আছিল। তেওঁ এনে এটা ন্যাস প্ৰণালী (Trust system) গঢ়ি তোলাৰ পক্ষপাতী আছিল যাৰ দ্বাৰা উদ্যোগপতি আৰু জমিদাৰসকলে তেওঁলোকৰ অতিৰিক্ত মাটি আৰু সম্পত্তি এনে ন্যাসলৈ আগবঢ়াব পাৰে। মানুহৰ সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে গঠিত এনে ন্যাসবোৰ উদ্যোগপতি, জমিদাৰ আৰু শ্ৰমিক সকলোৱে মিলি পৰিচালনা কৰিব। নিবনুৱা সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ গান্ধীয়ে খাদী উদ্যোগ, কুটীৰ উদ্যোগ আৰু অন্য থলুৱা উদ্যোগৰ প্ৰসাৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁ এনে উদ্যোগবোৰ ন-ন যন্ত্ৰপাতিৰে সমৃদ্ধ আৰু আধুনিক কৰাত জোৰ দিছিল যাতে সৰ্বাধিক পৰিমাণৰ সামগ্ৰী উৎপাদন কৰিব পাৰে। গান্ধীয়ে ভাবিছিল যে ঘৰুৱা ব্যৱহাৰৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী ৰপ্তানি কৰিব নালাগে।

৫.৩.৬ ধৰ্ম আৰু ৰাজনীতি সম্পৰ্কে ধাৰণা

গান্ধীয়ে ধৰ্ম আৰু অহিংসাত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে তেওঁৰ বাবে ধৰ্ম অবিহনে কোনো ৰাজনীতি নাই। ধৰ্মহীন ৰাজনীতি হ'ল আত্মাক হত্যা কৰা এক মৰণ ফান্দ। তেওঁৰ মতে প্ৰকৃত ধৰ্মই মানুহৰ নৈতিক প্ৰমূল্য বিকাশৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। ধৰ্ম মানে হ'ল ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত দৃঢ় বিশ্বাস আৰু মানৱ জাতিৰ বাবে প্ৰেম। এগৰাকী ব্যক্তিৰ ধৰ্মবিশ্বাস যিয়েই নহওক কিয় তেওঁৰ মানৱ জাতিৰ ওপৰত অবিচল বিশ্বাস থকা উচিত।

গান্ধীৰ ৰাজনৈতিক দৃষ্টিভংগী আছিল প্ৰকৃত ধৰ্মনিৰপেক্ষতাৰ নীতিৰ (doctrine of enlightened secularism) ওপৰত আধাৰিত। তেওঁ পৃথিৱীৰ সকলো ধৰ্মকে সমান বুলি ভাবিছিল আৰু সকলো ধৰ্মক সত্য অথবা ঈশ্বৰৰ ৰূপ বুলি চিহ্নিত কৰিছিল। এগৰাকী ব্যক্তিয়ে একাধিক ধৰ্মত বিশ্বাস কৰিব পাৰে কিন্তু তেওঁ ধৰ্মক ঘৃণা, শত্ৰুতা অথবা দ্বেষৰ আহিলা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰিব। ধৰ্মৰ শক্তিৰে প্ৰভাৱিত নকৰাকৈ অহিংসা আৰু সত্যাগ্ৰহৰ কৌশল সফলভাৱে প্ৰয়োগ কৰিব নোৱাৰি। এটা প্ৰকৃত ধাৰ্মিক মনোভাৱ মানে হ'ল ভাগৱদ গীতাৰ নীতি অনুসৰণ কৰি নিঃস্বাৰ্থ সেৱা আগবঢ়োৱাৰ মনোভাৱ। ইয়াক কৰ্মযোগ বোলা হয়। এনে মনোভাৱেৰেহে মানৱ জাতিৰ প্ৰগতিশীল বিস্তাৰ সম্ভৱপৰ হ'ব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ অহিংসাৰ প্রয়োজনীয় উপাদানবোৰ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ গান্ধীৰ অহিংস সমাজৰ দুটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য হ'ল স্বেচ্ছিক সহযোগিতা আৰু বিকেন্দ্রীকৰণ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ অসহযোগ কার্যসূচীত অন্তর্গত যিকোনো দুটা কার্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ স্বদেশী সম্পর্কে গান্ধীৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ "গান্ধীয়ে কুটীৰ আৰু অন্য থলুৱা উদ্যোগৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।" ব্যাখ্যা কৰা।

.....

.....

.....

2 ৫.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ১৮৬৯ চনৰ ২ অক্টোবৰত গুজৰাটৰ পোৰবন্দৰত মোহনদাস কৰমচান্দ গান্ধীৰ জন্ম হৈছিল। ৰবীন্দ্রনাথ ঠাকুৰে গান্ধীজীৰ মহান শান্তিপ্রিয় চিন্তা আৰু কার্য-কলাপৰ বাবে পোনপ্রথমবাৰৰ বাবে তেওঁক 'মহাত্মা' বুলি সম্বোধন কৰিছিল।
- মহাত্মা গান্ধীৰ এক উল্লেখযোগ্য অৱদান হ'ল অহিংসা নীতি সম্পর্কে তেওঁ দাঙি ধৰা বিস্তৃত সংজ্ঞা। অহিংসাৰ ধাৰণাটোক ব্যক্তিগত অনুপ্রেৰণাদায়ী মতবাদ বোলাৰ সলনি গান্ধীয়ে ইয়াক প্রত্যক্ষ গণক্রিয়াৰ এটা সফল কৌশল বুলি গণ্য কৰিছিল।
- মহাত্মা গান্ধীৰ মতে অহিংসাৰ প্রয়োজনীয় উপাদানবোৰ হ'ল— সত্যবাদিতা, আত্মিক শুদ্ধতা, অনশন, নির্ভীকতা, অধিকাৰ স্বত্বহীনতা আৰু অধ্যৱসায়।
- মহাত্মা গান্ধীয়ে অহিংসাৰ আদর্শ বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰিবলৈ সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো ব্যক্ত কৰিছিল। সত্যৰ খাটিৰত সত্যাগ্রহে নৈতিক চাপৰ সৃষ্টি কৰে।
- গান্ধীয়ে ৰাজনৈতিক পট পৰিৱর্তনৰ স্বীকৃত আহিলা হিচাপে নিষ্ক্রিয় প্রতিৰোধৰ সলনি 'সত্যাগ্রহ'ৰ কৌশলটো উচিত বুলি গণ্য কৰিছিল।
- সত্যাগ্রহ প্রদর্শনৰ পন্থা কেইটামান হ'ল— অসহযোগ, আইন অমান্য, অনশন, শান্তিপূর্ণ পিকেটিং, ধর্ণা ইত্যাদি।
- 'স্বদেশ'ৰ শাব্দিক অর্থ হ'ল— 'নিজৰ দেশ'। গান্ধীৰ বাবে ৰাজনৈতিকভাৱে 'স্বদেশ' মানে আছিল

জাতীয়তাবাদ।

- অর্থনৈতিকভাৱে স্বদেশী নীতিৰ জৰিয়তে বিকাশৰ সম্ভাৱনীয়তা থকা থলুৱা উদ্যোগবোৰক সুৰক্ষিত ৰখাৰ গোহাৰি জনোৱা হৈছিল। গান্ধীয়ে খাদীক স্বদেশী নীতিৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংশ বুলি গণ্য কৰিছিল।
- গান্ধীয়ে স্থাপন কৰিব বিচৰা কল্পনাৰ ৰাষ্ট্রহীন সমাজখনত স্বয়ংসম্পূর্ণ আৰু স্ব-শাসিত গ্রাম্য সম্প্রদায় থাকিব। প্রত্যেক গাঁৱতে একোখন পঞ্চায়ত থাকিব। গাঁওবোৰৰ সম্পূর্ণ প্রশাসনিক ক্ষমতা থাকিব, নিজৰ সকলো প্রয়োজনীয়তা পূৰাবলৈ সক্ষম হ'ব আৰু প্রয়োজন সাপেক্ষে প্রতিৰক্ষা ব্যৱস্থাও গ্রহণ কৰিব পাৰিব।
- গান্ধীয়ে কুটীৰ আৰু অন্য থলুৱা উদ্যোগৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁ উৎপাদন পদ্ধতিৰ কেন্দ্রীয়কৰণৰ বিৰোধী আছিল।
- গান্ধীৰ ৰাজনৈতিক দৃষ্টিভংগী আছিল ধর্মনিৰপেক্ষতাৰ নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত। তেওঁ পৃথিৰীৰ সকলো ধর্মকে সমান বুলি ভাবিছিল আৰু সকলো ধর্মক সত্য অথবা ঈশ্বৰৰ ৰূপ বুলি চিহ্নিত কৰিছিল।

০ ৫.৫ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থঃ

1. Asirvatham, E. & Mishra, K.K (1990). *Political theory*. New Delhi: S.Chand & Company Ltd.
2. Bhagavan, V. (1999). *Indian political thinkers*. Delhi: Atma Ram and Sons Publications.
3. Jayapalan, N. (2003). *Indian political thinkers: Modern Indian political thought*. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.
4. Mohanty , D. K. (2007). *Indian political tradition- From Manu to Ambedkar*. New Delhi: Anmol Publications Pvt. Ltd.
5. Rathod, P.B. & Rathod, V. (2006). *Indian political thinkers*. New Delhi: Commonwealth Publishers.

অসমীয়া গ্রন্থঃ

১) পাল, কৃপেশ চন্দ্র আৰু নায়ক, প্রতুল চন্দ্র (২০০৫)। *স্নাতক মহলাৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদ।* গুৱাহাটী ঃ অৰুণ প্রকাশন।

৫.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্যবাদিতা, আত্মিক শুদ্ধতা, অনশন, নির্ভীকতা, অধিকাৰ স্বত্বহীনতা, অধ্যৱসায়।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) খিতাপ আৰু সন্মানীয় কার্যালয়ৰ পদবী ওভটাই দিয়া আৰু স্থানীয় নিকায়সমূহৰ

মনোনীত আসনৰ পৰা পদত্যাগ কৰা,

খ) চৰকাৰী বিষয়াই তেওঁলোকৰ সন্মানার্থে আয়োজন কৰা আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সভা-অনুষ্ঠানত ভাগ ল'বলৈ অস্বীকাৰ কৰা।

৪ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ** 'স্বদেশ'ৰ শাব্দিক অর্থ হ'ল 'নিজৰ দেশ'। গান্ধীৰ বাবে ৰাজনৈতিকভাৱে 'স্বদেশ' মানে আছিল জাতীয়তাবাদ। ই হ'ল প্ৰবুদ্ধ দেশপ্ৰেমৰ মূলনীতি। অর্থনৈতিকভাৱে 'স্বদেশী' মানে হ'ল ব্যক্তিৰ তাৎক্ষণিক চৌপাশত উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ ব্যৱহাৰ আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা বিত্তৰ নাটনিত ভোগা উদ্যোগবোৰক ফলপ্ৰসূ তথা স্বয়ংসম্পূর্ণ কৰি তোলা। স্বদেশী নীতিৰ জৰিয়তে আচলতে বিকাশৰ সম্ভাৱনীয়তা থকা ঘৰুৱা উদ্যোগবোৰক সুৰক্ষিত ৰখাৰ গোহাৰি জনোৱা হৈছিল। স্বদেশী ধাৰণাটোৱে অন্য দেশৰ প্ৰতি বিদ্বেষভাৱ বুজোৱা হোৱা নাছিল।

৫ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ** গান্ধীয়ে কুটীৰ আৰু অন্য থলুৱা উদ্যোগৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁ উৎপাদন পদ্ধতিৰ কেন্দ্ৰীয়কৰণৰ বিৰোধী আছিল। তেওঁ এনে এটা ন্যাস প্ৰণালী (Trust system) গঢ়ি তোলাৰ পক্ষপাতী আছিল যাৰ দ্বাৰা উদ্যোগপতি আৰু জমিদাৰসকলে তেওঁলোকৰ অতিৰিক্ত মাটি আৰু সম্পত্তি এনে ন্যাসলৈ আগবঢ়াব পাৰে। মানুহৰ সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে গঠিত এনে ন্যাসবোৰ উদ্যোগপতি, জমিদাৰ আৰু শ্ৰমিক সকলোৱে মিলি পৰিচালনা কৰিব। নিবনুৱা সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ গান্ধীয়ে খাদী উদ্যোগ, কুটীৰ উদ্যোগ আৰু অন্য থলুৱা উদ্যোগৰ প্ৰসাৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁ এনে উদ্যোগবোৰ ন-ন যন্ত্ৰপাতিৰে সমৃদ্ধ আৰু আধুনিক কৰাত জোৰ দিছিল যাতে সর্বাধিক পৰিমাণৰ সামগ্ৰী উৎপাদন কৰিব পাৰে। গান্ধীয়ে ভাবিছিল যে ঘৰুৱা ব্যৱহাৰৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী ৰপ্তানি কৰিব নালাগে।

M ৫.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ অহিংসাৰ দর্শন প্ৰয়োগ কৰিবলৈ গান্ধীয়ে কি কৌশল বিকশাই তুলিছিল?

প্ৰশ্ন ২ ঃ ৰামৰাজ্যৰ ধাৰণাটো কোনে আগবঢ়াইছিল?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ গান্ধীয়ে কেনে ধৰণৰ অর্থনীতিৰ বিষয়ে মত প্ৰকাশ কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ গান্ধীৰ মতে অহিংসাৰ অর্থ লিখক।

খ) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সম্পর্কে গান্ধীৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ অর্থনীতি সম্পর্কে গান্ধীৰ দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ স্বদেশী সম্পর্কে গান্ধীৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে এটি চমুটোকা লিখক।

গ) ৰচনাধর্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ অহিংসা সম্পর্কে গান্ধীৰ ধাৰণা আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ ধর্ম আৰু ৰাজনীতি সম্পর্কে গান্ধীৰ ধাৰণা বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ কুটীৰ শিল্পৰ ওপৰত গান্ধীৰ ধাৰণা আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ গান্ধীয়ে আগবঢ়োৱা সত্যাগ্রহ'ৰ কৌশলসমুহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ বিকাশত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বর্ণনা কৰক।

****